

Tisztelt Kollégáim! Kedves Vendégek!
Érdemes Hallgatóság,
akik vírusmegvető bátorsággal megtiszteltek jelenlétükkel!

Molnár Ferenc *Játék a kastélyban* című darabja elején a szereplők hosszú ideig némán néznek szembe a közönséggel, majd a főszereplő azon kezd töprengeni, milyen nehéz is elkezdni egy színdarabot. Hogy én is szó nélkül hosszasan álljak itt e helyen, aligha lett volna jó ötlet, de talán nem teljesen indokolatlan néhány szót szólni arról, milyen nehéz egy ilyen előadást kigondolni. Persze édes teher, de akkor is. Tudományos előadásról lévén szó, szakmai újdonsággal kell bírnia, s közben valamiképp jellemeznie kell eddigi tevékenységemet. Mint tudományos előadás, alapvetően szakértő hallgatósághoz szól, de a korszakkutatók szűkebb körén túl is érthetőnek kell lennie, s kívánatos, hogy a lényegét követni tudja mondjuk a matematikus, informatikus és pszichológus is. Témájának illeszkednie kell az említett igényekhez, s jó, ha a szorosan vett szakmai vonatkozásokon túli érdekeltséggel is bír; legyen részletgazdag, de ne vesszen el a részletekben, távlatai legyenek. S még sorolhatnám. E sokféle és sokfelé húzó követelményekkel számot vetvén végül megállapodtam a Széphalom-téma mellett.

Az előadás áttekintése

Előzmények

- Tanulmányok a széphalmi birtok és kert történetéről
- Kazinczy költeményeinek kritikai kiadása
- Tanulmányok Kazinczy és Debrecen kapcsolatáról
- Magyar Emlékezethelyek-program

Közelítések

- A Széphalom-előfordulások teljességre törekvő feltárása
- A toposz- és emlékezetkutatások távlatai

Felépítés

- 1) Praedium (nemesi birtok)
- 2) Sírkert és menedék
- 3) Helynév és nyomdahely
- 4) Emlékezethely

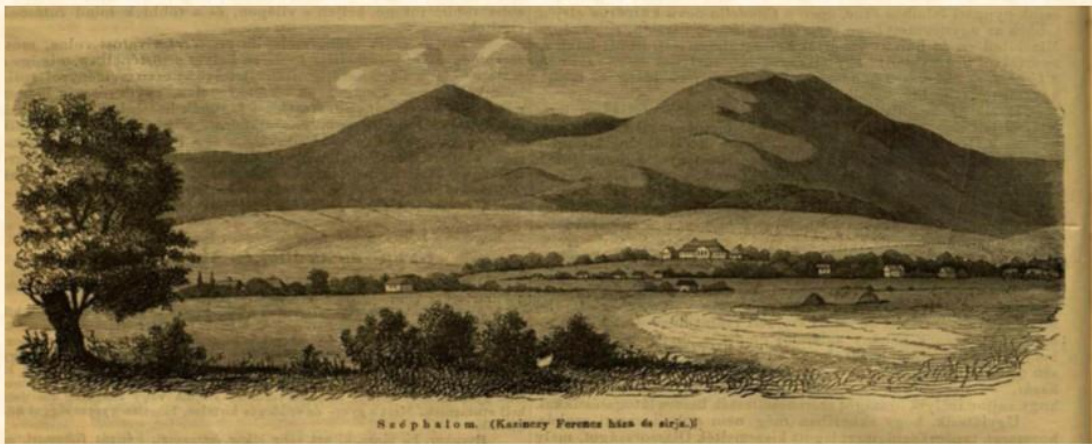
A Széphalom név ismerősen csenghet a hallgatók számára, hozzá különféle ismeretek, emlékek, vélekedések kötődnek, amelyekhez aztán mondandóm is így vagy úgy kötődhet. Széphalom Kazinczyt asszociálja, akinek életműve egy ideje meghatározó szerepet játszik munkáimban és kutatócsoportunk tevékenységében egyaránt. A jelen előadás (s a karatén idején elkészült sokkal bővebb tanulmányváltozat) megalapozását Széphalom Kazinczy szövegeiben található mintegy három és fél ezer előfordulásának számbavétele jelentette, ezek kontextualizálása maga a vizsgálat, kiemelten a toposz- és emlékezetkutatások távlatából. Az

előadás felépítését Széphalom névhasználati típusai határozzák meg, vagyis a kifejtés rendje Széphalom mint praedium, sírkert, menedék, helynév, nyomdahely és emlékezhely egymást követő értelmezésén alapul.

(Praedium)

Először tehát a széphalmi birtok, a ház és a kert történetének néhány meghatározó mozzanataról lesz szó, középpontban a Kazinczy elképzeléseit reprezentáló tervrajzok áttekintésével, szembesítve azokat megvalósulásukkal.

„ABAUJ VÁRMEGYE.
PRAEDIUM. SZÉPHALOM. 1794.”

- 1790 ősze: anyjától megkapja az apai birtokrészt
- 1791 vége: tető alá kerül a maga tervezte ház
- 1794 ősze: kitűzi a Széphalom birtokjelző táblát

Kazinczy sokszor sokaknak bemutatta Széphalom fekvését, a környező településekre és hegyekre nyíló fenséges panorámát dicsérve. Mint egy levelében írja: „Házam egy szép halmon áll Kelet felé. Egy órányira nyúló rétségen túl a’ legszebb sor hegy vonúl el, ’s 11 helységet látok”. A Vasárnapi Újság 1860. évfolyamában közzétett rajz szerint akkoriban még élvezhető volt e panoráma, hiszen (mint a képen láthatjuk) a ház körül nincsenek fák, az épület a halmocska tetején áll az alatta húzódó országút fölé magasodva, homlokzatával kelet felé. Kazinczy egyik visszaemlékezése az elrendeltetés bizonyosságát vetíti e helyhez fűződő kapcsolatára, mikor megjegyzi, hogy serdülő ifjúként „Eljárván a’ domb alatt Regmeczről Patakra ’s Patakról Regmeczre, már akkor kinéztem magamnak a’ helyet, hogy ott én valaha építeni fogok”. Szép történet. Még az is lehet, hogy igaz, bár ki tudhatja, mi járt a fejecskéjében annak a jövőbe bízva tekintő úrfinak. A tény az, hogy az atyai birtokrészt, melynek a szép halmocska is része volt, özvegy anyja 1790 őszen odaígérte az immár harmincegy éves Kazinczynak, hogy tervezze meg házat, s ő felépítteti. 1791 májusában kezdtek az építéshez, július végén álltak a falak, télre tető alá került a ház. S Kazinczy folytatta a birtok fejlesztését, noha még nem költözött oda. Aztán kevéssel fogsága előtt

kitűzte birtokjelző tábláját, melyen ez állt: „ABAUI VÁRMEGYE. PRAEDIUM. SZÉPHALOM. 1794.”

A birtok, a ház és a kert történetét Kovács Dániel Széphalom-könyve után kutatócsoportunk tagjai, Granasztói Olga és Orbán László dolgozták fel. E kutatások egyik jelentős újdonsága az a rajzolat, mely a birtokot és a kertet ábrázolja.

Tervrajz, 1795–1799

Az eredeti tervrajzok elvesztek, mikor Kazinczy 1794. decemberi letartóztatásakor iratait lefoglalták, ezért a fogság enyhültebb szakaszában, 1795 nyarán kérte öccsét, hogy rajzoltassa le újra a birtok és a kert akkori állapotát. A jelen vázlatos rajz valamikor ezt követően (de még 1799 nyara előtt) készült és alapvetően a fogság előtti állapotokat tükrözi. Megtalálhatóak rajta Kazinczy tervezett változtatásai is, oldalt és a hátoldalon pedig egyes részeket rajzolt meg vagy rajzolt újra. Emeljük ki a legfőbb elemeket!

A rajz alján és az arányosítva mellé helyezett mai műholdképen is az országút látható, erre nézett, kelet felé a ház homlokzata a szép halmocska tetején. A rajzon jól látható a ház bejelölése az országútról hozzá felvezető két út találkozásánál. Ez nagyjából a mai Kazinczy-mauzóleum helyén állott, ami a műholdképen a dombot sűrűn benőtt fák miatt nem látható. Ott csak a Magyar Nyelv Múzeuma vehető ki mögötte, ami az egykori birtokon a ház mögötti gazdasági udvar területére esik, ahogy a rajz mutatja. A gazdasági udvar hátuljánál kezdődött a kert, a szép halmocska fölötti másik domb oldalában, s a műholdképen látszik, hogy ez az arányaiban nagyobb egység ma már nem része a fákkal borított emlékkertnek. A rajzok egy gondosan eltervezett birtokközpont képét mutatják, mely a modern kertépítészet inspirációjára a tájkertet a gazdálkodással ötvöző angolkerttípust reprezentál. Egy jómódú, művelt birtokos nemesi életforma kereteit jelentette volna mindez, ha megvalósul.

Ne feledjük, Kazinczy a börtönből kérte, hogy rajzolják le neki, ami Széphalmon addig elkészült, egy halálos ítélet utáni bizonytalan idejű fogság távlatában rajzolgatta újabb terveit a kézhez kapott rajzolatra. Közben viszont a kert pusztult, a ház bevakolatlanul állva omladozott, öccse állatokat tartott benne.

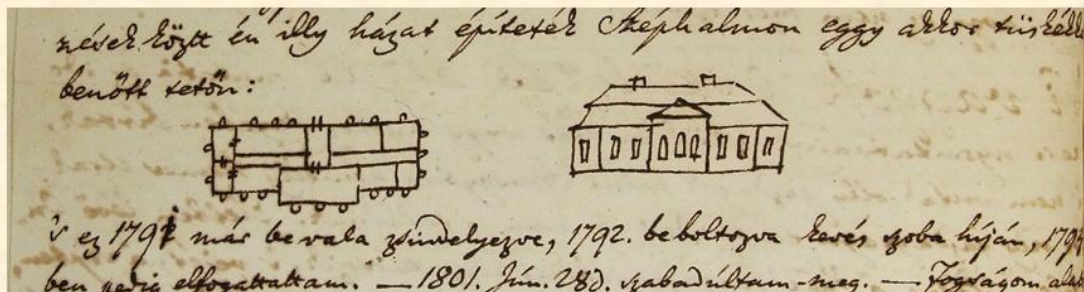
1806. június 10.

Az épületben **nem vala eggyetlen eggy ajtó 's ablak is**. De nyár lévén, az ablakokat gyékényekkel betétettem, 's békével tűrtém bajaimat. [...] **A' cigányok eggy fedél alatt 's ajtók nélkül laktak velem**. [...] az öcsém a' juhainak trágyájakat a' maga földjére [...] kihordatván, még annyit hagyatott benn a' szobában, hogy **a' bűdösség miatt meg nem maradhattam**, 's közel eggy lábnyi magasságra álló ganajat magamnak kelle kihányatni. Azután a' pitvarból Ujhely és Mikóháza felé nyíló **szobának boltját lebontattam, hogy ide ne dőljön, mert rajta nagy repedések voltak**. (Önéletrajzi feljegyzés, 1810)

Ott vagyok, édes barátom, a' hol ifjúságom arany álmaiban reménylettem hogy lenni fogok, és a' honnan magamat örökre kirekesztve gondoltam. (Levél Szentgyörgyi Józsefnek, 1806)

Mikor 1801-ben kiszabadult, az áldatlan családi viszálykodások közepette letett róla, hogy Széphalom valaha is az otthona lehet, de 1806 márciusában végül mégis ez a döntés született. Ilyen előzmények után költözött Széphalomra 1806. június 10-én az akkor már 47. évében lévő fiatal házas és kisgyermekes apuka, az ottani nyomorúságos állapotok miatt egyelőre a család nélkül. 1810-ben készült, a széphalmi birtok történetét összefoglaló hosszabb önéletrajzi feljegyzésében a Széphalomra költözés dátumánál többek között azt olvashatjuk (a dián is), hogy házán nem voltak ajtók, ablakok, cigányokkal volt kénytelen együtt lakni, mindent áthatott a juhtrágya bűze, a falak néhol omladoztak. Ugyanakkor épp odaköltözése napján a következőket írta Szentgyörgyi Józsefnek: „Ott vagyok, édes barátom, a' hol ifjúságom arany álmaiban reménylettem hogy lenni fogok, és a' honnan magamat örökre kirekesztve gondoltam”. Vagyis, mint más korabeli leveleiben Horatiustól idézte: Hoc erat in votis – 'erről álmodtam mindig.' A feljegyzésben a beköltözés nehézségeit mutatja be nyomasztó részletességgel, Szentgyörgyinek és más barátainak ugyanekkor írott leveleiben a sok-sok viszontagság utáni megérkezésről ad hírt. A végre birtokba vett saját birtokról és házról, mely kicsit bűdös, kicsit omladozó, de az övé.

„ABAUJ VÁRMEGYE. PRAEDIUM. SZÉPHALOM. 1806.”

1806. június 10. elfoglalja széphalmi birtokát

1813. április 10. az 'osztály' megerősíti birtokában

1829. június 15. a birtok végrehajtás alá kerül

A jómódú, művelt birtokos nemesi életforma azonban, amit 'ifjúsága arany álmaiban' eltervezett, nem valósulhatott meg. Felépítve állott több mint 400 m²-esre becsülhető háza, benne 8 szobával és egy nagy étkezővel (ahogy a dia Kazinczytól származó rajzán is látjuk), a ház körül alapszerkezetében ki volt alakítva a gazdasági udvar és az angolkert. Soha nem tudta befejezni egyiket sem, a ház haláláig bevakolatlanul állt, a kert pedig betelepítetlenül. Sőt, bár az anyja halála utáni 'osztály', azaz a hagyaték örökösök közötti felosztása megerősítette széphalmi birtokában, végül mégis elvesztette azt. Halála előtt két évvel adósságai miatt végrehajtás alá került a birtok, s csak bérlőként maradhatott otthonában.

Széphalom mint praedium története az életesemények fő gazdasági tendenciája felől szemlélve romlástörténet. Kazinczy harminc évesen, magas jövedelmű állami hivatalnokként, majd újabb állásban bízva, jó házasság reményében az így megalapozott pozíciójához tervezte meg és kezdte építeni házát és kertjét. Aztán nemcsak e perspektívák veszték el, de minden veszni látszott. A fogság utáni újrakezdésben hiába nyerte vissza a széphalmi birtokot, körülményei nem engedték hajdani tervei megvalósítását, s az utolsó évtizedben gyakran még a tisztes megélhetés sem volt biztosítva. Széphalom egy nagyralátó birtokfejlesztési terv torzója maradt, az elképzelt jómódú, művelt birtokos nemesi életforma pedig vágyott utópia.

(Sírkert és menedék)

Míg Széphalom gazdasági-jogi kontextusban egy praediumot jelöl, Kazinczy költészetében irodalmi toposzokkal összefonódva jelenik meg, melyek ugyanakkor nem szakíthatóak el az életeseményektől sem.

A világ legkedvesebb zuga

E' világ minden szugolyáji közt, ó
Széphalom, nékem te nevetsz leginkább.
Ó fogadj csendes kebeledbe majd ha
<Életem elfogy> <Életem elfut> Elfut az óráim.

Itt, ah! itt öntse dagadott szemekből
A' kegyes könnyet tetemimre Fannim,
Enekét lassú zokogással itten
Dalja Virágom.

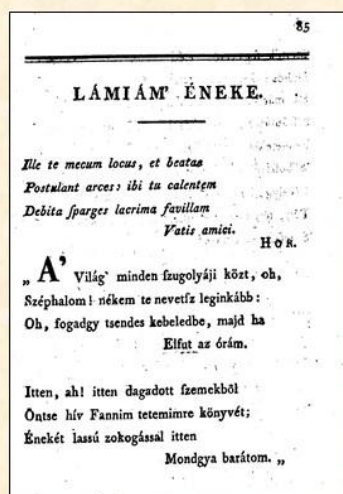
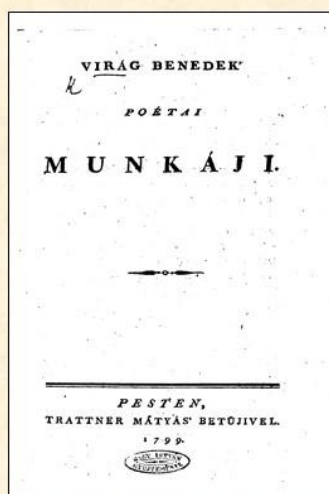
31. Xbr. [dec.] 1793.

Széphalom először egy cím nélküli (az utókor által *Széphalom* címmel kiadott) kétszakaszos versben tűnik fel, amely alatt 1793. december 31-ei keltezés található az első lejegyzésben. A vers alakulástörténete 1827-ig tart, vagyis szinte Kazinczy egész pályáját átfogja, a változás tendenciája az első két sor önállósodását mutatja. Hogy ez milyen jelentésváltozással jár és hogyan függ össze a részben már tárgyalt életeseményekkel, ez előadásom második egységének tárgya.

A dián is olvasható vers egy Horatius-óda néhány részletének szabad átdolgozása, a világ legkedvesebb zugát megnevező első két sor a Széphalom néven kívül szoros fordítása a horatiusi versnek. Horatius ódája a boldog idős kor megélésének vidékét keresi, Kazinczy rövid átdolgozása a végső nyugvás helyét (mint arra az *elfut az óráim* sor előtt a kéziratban áthúzott szövegváltozatok: *Életem elfogy* / *Életem elfut* még egyértelműbben utalnak). Horatius a vers legvégén említi csak, hogy barátja fog majd könnyezni sírján, Kazinczynál a második szakaszban a Fanninak nevezett szerelmes és a dallal emlékező költőbarát, Virág Benedek könnyei öntözik a sírhalmot. A horatiusi óda láthatóan csak alapanyag Kazinczy számára, melyet a korszak népszerű toposza szerint formál át. A sírhalom-toposz a halál, a fájdalom megszelídítésének művészi szemléletére épül, a sírnál könnyező emlékezők, barátok és szerelmesek számára mintegy megjelenik a sírban nyugvó, léte újraélhetővé válik. E toposz egyik első és talán legnagyobb hatású hazai változatát Kazinczy hozta létre Gessner idilljeinek 1788-as fordításában. Ennek utolsó mondatában a sírhalomnál megvalósult virtuális találkozás élményét a „Lassú borzadás hassa meg akkor lelkedet!” szavakkal festi, mely a jelen vers utolsó soraiban visszhangzik.

Egészen más élethelyzet jelenti a háttér, mikor Kazinczy beleszővi versének egy részletét Virághoz írott 1807-es levelébe.

Virág Benedek és Iphigénia

[szegény leányomat] a' Kassai Püspök' engedelmével
kertembe temettetem. Ott fogok egykor fekünni magam
is; 's Széphalom fogad kebelébe majd ha eljön az órá
m (Levél Virág Benedekhez, 1807)

Bizton számíthat rá, hogy a jelöletlen idézetet a címzett azonosítja majd, hiszen Virág Kazinczy fogsága idején kiadta a verset saját kötetében, idézőjelek között, a *Lámiám' éneke* címmel Kazinczyra és Horatiusra egyaránt utalva. Alighogy Széphalomra költözött Kazinczy 1806 júniusában, két hónapra rá a feleségével az anyai nagyszülőknél hagyott alig egy éves gyermeke, Iphigénia meghalt. A dián olvasható levélrészletben erre emlékszik vissza: „[szegény leányomat] a' Kassai Püspök' engedelmével kertembe temettetem. Ott fogok egykor fekünni magam is; 's Széphalom fogad kebelébe majd ha eljön az órá.” Kazinczy itt a vers első szakaszának második felét idézi meg, nem a Széphalmot legkedvesebb zugnak nevező első két sort, s még kevésbé a második strófát a sírhalom-toposszal. Az idézet immár egy valós családi sírhalomra vonatkozik, amelyben Iphigénia, vagy ahogy becézték, Phigie feküdt, s ahová maga is temettetni akart, feleségével együtt. A vers második szakasza a könnyező Fannival és Virág Benedekkel érvényét veszítette, helyükbe lépett a Phigie-t gyászoló anya és apa.

Sírhalom-toposz és sírkert

A' sír csak 60 ölnyre van ablakomtól. Legalább hamvait bírom, látom mindennap, és az azt hiteti velem, hogy a' gyermek még enyém.

Mind én, mind Sophie megnyugodt szívvel 's szeretetnek érzésével járunk most kis Angyalunk fekvő helyéhez. Én magamban is elmegyek, el néha még a' hold fénye mellett is, és nékem édes gyönyörűség ott mindent tulajdon kezeimmel dolgoznom. Azt hiszem olykor, hogy az atyai szeretetnek szent tisztjeit teljesítem, és hogy azon nyájasságokat élő, értő gyermekkel közlöm.

A széphalmi sírkert kialakításának gondolatában ugyanakkor jelentős mértékben a sírhalom-toposz és az angolkerteszmény indíttatását fedezhetjük fel. Kazinczy már Phigie halálának másnapján tényként közli egy levelében, hogy Széphalmon fogja eltemettetni, noha mint későbbi leveleiből kiderül, a családban sem mindenki értett egyet ezzel. Vállalva az esetleges meg nem értést, ezúttal sem a hagyományt követte, hanem irodalmi-művészeti eszményeit ültette át a valóságba. Az angolkert-művészetben testet öltő természetszemlélet egyik eleme éppen a halott- és emlékműkultusz, amely a halál utáni jelenlétet a természetbe olvadással érzékelteti. Mint a temetés után két héttel írja: „A' sír csak 60 ölnyre van ablakomtól. Legalább hamvait bírom, látom mindennap, és az azt hiteti velem, hogy a' gyermek még enyém.” A széphalmi birtokon külön püspöki engedéllyel felszentelt kis terület nem a kertjében volt, hogy közel, alig több mint 100 méterre lehessen a házhoz, s Kazinczy rálásson szobájának ablakából (amint napjainkban a mauzóleum néz a képen látható sírok felé). A gyászoló apa egy hónappal Phigie halála után síremlék tervezésével próbálja enyhíteni fájdalmát, Canovának a halál megszelídítése nagy neoklasszicista mítoszát reprezentáló Ámor és Psyche-szobrát képzei a síremlékre, s megír sírfeliratként egy görögös epigrammát. Közben pedig a sírhalom-toposz jegyében látszik megélni a gyász rituáléit; ahogy ugyanekkori levelében írja: „Mind én, mind Sophie megnyugodt szívvel 's szeretetnek érzésével járunk most kis Angyalunk fekvő helyéhez. Én magamban is elmegyek, el néha még a' hold fénye mellett is, és nékem édes gyönyörűség ott mindent tulajdon kezeimmel dolgoznom. Azt hiszem olykor, hogy az atyai szeretetnek szent tisztjeit teljesítem, és hogy azon nyájasságokat élő, értő gyermekkel közlöm.” Mint a dián aláhúzásokkal jeleztem és a kurzív szavak Kazinczytól származó kiemelése mutatja, a rituálé lényege az eltávozott jelenvalóságának újraélése a sírhalomnál, a halandóságon átlépő érintkezés élménnyé váló képzete az emlékezésben. A sírhalom-toposz valóság lett a széphalmi sírkertben.

Mivel a sírhalom-toposz 1806-ban mintegy megvalósult Széphalmon, a Széphalomra a toposz jegyében sírt álmódó 1793-as költemény második szakasza érvénytelenedett, Kazinczy a továbbiakban nem számolt vele. Szövegszerűen a versnek csak az első két sora tűnik fel még kétszer, 1809-ben visszautalva Virág kiadására, 1827-ben viszont az akkorra megszilárdult új jelentéssel. Széphalom mint menedék tűnik elénk.

A menedék-toposz

- Levél Kis Jánosnak, 1806

Széphalom mintegy 20 házból álló **praedium**. [...] A' birtok kicsiny, de szép. **Horátnak szavai: Hoc erat in votis** modul agri non ita magnus etc. egészen ezt a' kis birtokot festi.

[Erről álmodtam mindig: kicsi, egyszerű birtok, / hol házam mellett kert s csörgedező patakocsk / s mindezekén kívül kicsi erdő volna.]

- Levél Kis Jánosnak, 1809

Virág vette volt fel 1799ben Ódái közzé ezen sapphicus két strophámat:

E' világ' minden szugolyáji közt, kis

Széphalom, nékem te nevetsz leginkább: etc.

[...] Egy más Sonettem, mellynek ez az utolsó sora:

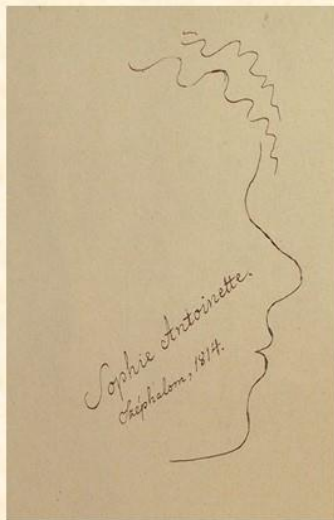
És a' világ énnékem Széphalom

nem tökéletesen kész. Tibullusi lélekkel írt tárgyára hozzá vethetsz ezen kevés szóból is.

Volt már szó arról, hogy Kazinczy 1806. júniusi Széphalomra költözése kapcsán leveleiben Horatiust idézi. Hoc erat in votis, ahogy a Kis Jánosnak írott levélben olvashatjuk, azaz magyarul Bede Anna fordításában a teljes verskezdő mondat: „Erről álmodtam mindig: kicsi, egyszerű birtok, / hol házam mellett kert s csörgedező patakocsk / s mindezekén kívül kicsi erdő volna.” A jól ismert szöveghely tehát nemcsak hajdani aranyálmának teljesülésére, a széphalmi praedium birtokba vételére vonatkozik, hanem az elvonulás ideális helyét megnevezve a gyötrelmes viszontagságok utáni megérkezés, a menedék jelölőjévé válik. Amikor visszautalva Virág kiadására 1809-ben Kis Jánosnak leírja régi verse első két sorát, már ott van a háttérben ez az új jelentés. E két sorban csak egy apró korrekcióban érzékelhető a jelentésváltozás: a korábbi „oh Széphalom” helyett itt (mint az aláhúzás mutatja) „kis Széphalom” áll, ami a fentebb dikciót bensőségesebbre hangolja. A levélben azonban már feltűnik az új Széphalom-formula is. Egy évek óta formálódó szonettjének utolsó sorát osztja meg Kis Jánossal: „És a' világ énnékem Széphalom.” Míg az előző formula a világ egyik, noha számára legkedvesebb zugaként nevezi meg Széphalmot, itt azonosítódik nagyvilág és Széphalom, pontosabban: Széphalom a nagyvilág helyébe lép. Ez az a hely, ami az övé, nemcsak tulajdonként, de mint otthon és biztonságot nyújtó menedék is, így valójában a világot jelenti számára.

Az idézett részben Tibullusi lélekkel írott szonettéről van szó, s mindkét mozzanat jelentőségteljes.

A szonettek családi idillje

Ámor megszánta éltém' kínjait,
'S mond': Én enyhítem a' kit a' Sors sújta.
'S bérül ölembe tette-le **Sophiet**.
(XI. Novemb. MDCCCIV., 1809)

E' szép vidék lőn kedves **birtokom**.
Eggy új **Tibull** itt megdicsőjtett engem.
'S én őtet és **hölgyét** örökre zengem.
(A' Sonettó' Múzsája, 1809)

Nem fénylek én: 's én azt – nem fájlalom:
A' nagy világ énnékem Széphalom.
(Cserei Miklóshoz, 1811)

A' sentimentalis két utolsó sor azért ugrott-ki az előbbeni sorok' tónusából, hogy a' Sonett **egyéb Sonettjeim** közzé illjék, mellyeknek tárgya a' **szív gerjedelmei és a' házi boldog csend**.
(Levél Cserei Mikósnak, 1811)

Kazinczy nyolc szonettet írt összesen, a nyolcból öt 1809 és 1812 között készült, három ekkor meg is jelent. Első szonettje az *1804. november 11.* címet viseli, Kazinczy ezen a napon kötött házasságot Török Sophie-val. Az idézett versszakban Sophie nevéhez a sors sújtásai utáni révbe érés kötődik, mint azt a Széphalomra költözésekor írott leveleiben láthattuk már. 1809-ben készült másik szonettje, *A' Sonetto' Múzsája* idézett utolsó szakaszában a 'szép vidék' a korábban említett Tokajt jelenti, az 'új Tibull' saját magát, kinek 'hölgye' nem más, mint Sophie. Két másik, itt nem idézett szonettje szintén hozzá kapcsolódik: *A' Kötés' napja* eljegyzésüket énekli meg, *Az ő képe* pedig Sophie fiatalkori portréfestményét írja le, mely Kazinczy széphalmi szobájának falán függött (a dián Kazinczy 1814-es rajza látható Sophie-ról). S bár feleségét nem említi a *Cserei Miklóshoz* írott szonett, annak utolsó soraként kis változtatással feltűnik a korábbi levelében Kis Jánossal közölt sor: „A' nagy világ énnékem Széphalom”, mely a később *Fény és homály* címet kapó végső változatban „Fény 's nagyvilág énnékem Széphalom” formát ölt.

Szonett–Sophie–Széphalom. A menedék-toposz, amely a sors sújtotta életszakasz utáni révbe érést jeleníti meg, összefonódik a családi idill képzetével, s így válik Kazinczy szonettjeinek tárgyává. Mint a Cserei-szonett dián látható levélkommentárjában Kazinczy írja, a költeménybe tárgya és hangneme szerint ugyan nem illett a gondolat, mégis felhasználta korábbi verskezdeményét, hogy a vers többi szonettjéhez simuljon, „mellyeknek tárgya a' szív gerjedelmei és a' házi boldog csend”. Ez magyarázza, hogy a menedék-toposz kapcsán korábban idézett Horatius helyett miért Tibullusra, Tibullusi lélekre hivatkozik szonettjeivel összefüggésben: a római elégiaköltő épp ennek a tárgynak és hangnemnek az antik poétai mintáját jelentette. A szonettek mellett 1811 februárjában episztolában is megformálódik a széphalmi családi idill. Az *Eggy Római Arkászhoz* című verses levél a római Arkádia Társaság egykori tagjához, egy Sátoraljaújhelyen élő idős piarista szerzeteshez szól, őt hívja, hogy látogasson el Széphalomra. A vers második fele az invitálás keretében Széphalmot

mutatja be, sorra véve mindazon topikus elemeket, melyekről eddig szó volt. Leírja a szép halmocskáról nyíló panorámát, utal a gazdálkodásra, sejtelmesen felvillantja a ház mellett rejtőzködő sírkert képét, s önmagát a sors vad csapásai után itt, felesége és gyermekei körében otthonra lelő emberként jellemzi, aki (mint az utolsó előtti sor mondja) „Békében él magával 's a' világgal.” Erre hivatkozva szólítja fel az elvárt vendéget bibliai textust idézve, hogy „jőjön 's lásson. Itt Arcádia!” Az egykori arcásznak megvalósult Árkádiát ígér, a sajátját. Az Árkádia-toposz ráúszik Széphalomra, magába olvasztva annak minden vonatkozását. Mikor tehát 1827-ben Toldy Ferencnek szóló levelében, önéletrajza végén még egyszer utoljára leírja Kazinczy, immár önálló epigrammaként, hogy „E' világ minden szugolyáji közt, kis / Széphalom nékem te nevetsz leginkább”, abban a Széphalom névhez az idők során kötődött mindezen jelentések bennefoglaltatnak. Ez és a Phigie halála után kialakult új Széphalom-formula („A' nagy világ énnékem Széphalom”) együttesen Széphalom kultuszának megalapozásához járult hozzá, mely így jelentős mértékben a Kazinczy-költemények toposzaiból épül fel.

Toposzok és kultusz

A' dalra szebb honunk' leányi
Miként Nymphák tánczoljanak,
Berkeink, mint **Széphalom'** virányi,
Elysionná váljanak;

Fonjunk a' **Küzdő' szent** fejébe
Nem hervadandó koszorút,
Sírhalm hűves éjlebe
Rózsák közt menjen biztos út.

Lángzók lesznek csudált nevénél
Az érző szív' verései,
'S **szentek, mint oltár, emlékénel**
A' Hűség' csendes könyei.
(Kölcsey: Andalgások, 1811)

Újhelytől félórányira éjszak felé esik **Széphalom**, Kazinczy Ferenc egykori lakása. Nevét megérdemli, mert **festői szépségű táj**. Különben pedig **szent hely, szent az öreg miatt**, kinek ott van háza és sírhalma. [...] Én voltam ott, láttam a **pusztulás és a feledés** legszívzaggatóbb, legelkeserítőbb képét, és **letérdeltem a sírra...** (Petőfi: Úti levelek, 1847)

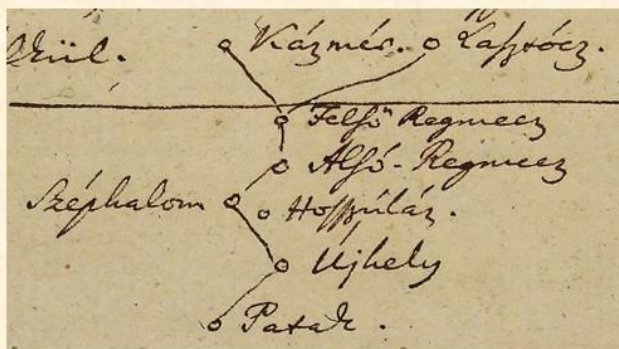
Széphalom mint sírkert és menedék toposzok által áthatott képzelet már Kazinczy barátai, követői körében érdemi visszhangra talált, s tovaáramolván alakította a kultusz nyelvi alakzatait. A példák sorából Kölcsey Ferenc 1811-es *Andalgások* című versének utolsó három szakaszát idézem a dián, ahol a versben korábban megrajzolt 'vérző honunk' vágyott ellenpontjaként tűnik elénk Széphalom elíziumi képe, Kazinczy szonettjei nyomán. Előttünk áll a világban menedéket nyújtó idill és a harcra kelő Küzdő, s felsejlik az emlékezés majdani helye, a sírhalom, a szent oltár szakrális metaforikájában. Mikor 1847-ben Petőfi Széphalmon jár, nagyon hasonló nyelven idézi fel látogatását. Megemlíti a festői tájat, mely szent az öreg miatt, s mindezt szembeesíti a pusztuló ház képével, amelyben, ahogy *Széphalom* című versében írja, 'piszkos, nyávogó porontyok henteregnek, s a szentek szentéből lommal teli

kamra lett'. S ott a sír, ahol esküre térdel Petőfi, de végül nem mondja el a prófétasors kietlensége miatti keserűség esküjét, csak dacol a feledéssel, s elhoz egy ágacskát a sírról, amely mint a dián látható, még ma is megvan hagyatékában. A kultusz Kazinczy születésének százéves évfordulóján, 1859-ben szökken szárba. Az ünnepségsorozat és a Kazinczy-kultusz értelmezését számos alapvető munka elvégezte már, most elegendő csak arra utalni, hogy a kultusz nyelve a nyilvánvaló és szükségszerű eltérések mellett is folytonosságot mutat az idézett topikus nyelvhasználattal, amely végső soron magára Kazinczyra vezethető vissza.

(Helynév és nyomdahely)

Az eddigiekben Széphalom mint praedium történetéről és Széphalom mint sírkert és menedék toposzokban megformált költői alakulástörténetéről volt szó, s láthattuk, milyen erősen egymásba fonódnak, kölcsönösen meghatározzák egymást az életesemények és az irodalmi formulák: Kazinczy költészetének az idealizáló szemlélet- és alkotásmód mellett meghatározó jellemzője az erőteljes, bár sokszor enigmatikus utalásokba rejtett referencialitás is. A következőkben az eddig csupán az otthonná váló birtok jelölőjeként szereplő Széphalom név áll majd a középpontban, a névadás és névhasználat értelmezése, az, hogy hogyan képződik meg a helynév és hogyan válik a helynév a küzdő Kazinczy jelölőjévé.

Településnév

Imhol egy kis Mappája az én vidékemnek. – Korabinszky és mások (Lipszkyt kivéven) elhagyják Széphalmot, mert Mappájikat holmi régi Mappákból dolgoztatják.

Praedium Széphalom az Atyám által impopuláltatott; addig itt egy malom, egy fogadó, egy Serház és két Zsellér lakott. (Levél Horváth Ádámnak, 1814)

Kazinczy gyakran rajzolt leveleiben térképvázlatot, mellyel Széphalom elhelyezkedését próbálta szemléltetni levelezőtársai számára. Ilyen térképvázlat látható a dián balra, amely 1814-es levélből való. A kísérőszövegben arról panaszkodik Horváth Ádámnak, hogy a Mappák, azaz a korabeli térképek még mindig nem jelölik Széphalmot. Egy kivétel van, Lipszky János 1806-os állapotokat ábrázoló térképe, melynek részlete Kazinczy rajza mellett látható. Kazinczy azért rajzolgat térképvázlatokat Széphalom elhelyezkedéséről, mert a térképeken nem szerepel, s azért panaszkodik, hogy lehagyják Széphalmot a térképekről, mert

így nem tudják, hol van, nem tudják, hogy létezik egyáltalán ilyen település. Sátoraljaújhely nem szorul magyarázatra, Széphalom igen. Mert mint azt a Horváth Ádámmal írott levél dián idézett másik mondata jelzi, Praedium Széphalom lényegében lakatlan terület volt, melyet Kazinczy apja kezdett betelepíteni. Kazinczy odaköltözése után aztán egyre bővült, leveleiben 1806-ban 20 házat említ, 1808-ban 24-et, 1809-ben 30-at, 1819-ben 40-nél többet. S miközben Széphalom praediumként állandó téma volt Kazinczy levelezésében a birtokjogi procedúrák és bíraskodási kérdések miatt, egyre erőteljesebben jelent meg településként való elismertetésének szükségessége. E törekvés egyik gyakorlati okát az jelentette, hogy a kiterjedt levelezést folytató Kazinczy számára fontos volt Széphalom mint település elhelyezése a postautak és -állomások rendjéhez viszonyítva. A térképre akarta tenni Széphalmot, a szó szoros értelmében véve is.

Széphalom tehát egy praedium megnevezéséből elindult a településnévvé válás útján. Kérdés ugyanakkor, hogy magának a praediumnak hogyan lett ez a neve.

Mikronév

A' helyet, mivel pusztán állott, sokféleképen hívták. Egyik neve *Eresztvény* volt, másik *a' gaznál* (mint Rómában *ad aquas*), harmadik *a' Malomnál*, 's Isten tudja mi egyéb. Tót neve leginkább *Pri-Mosztu* (a' hídnál). Az atyám és anyám a' Serháztól adtak neki nevet, 's midőn embereiket ide kiküldötték, úgy adták parancsolataikat hogy *a' Serházhoz* menjenek ki; 's ez a' név mostanáig is fenn maradt. (1810)

most pedig, a' Tót nyelvűk, nem szokhatván a' Széphalom névhez [...] Kis Bányácskának mondják, a' Ruda Bányácska szomszédsága miatt. (1813)

Eresztvény
a' gaznál
a' Malomnál
Pri-Mosztu
a' Serházhoz

Kis Bányácska
Schönhügel

Széphalom egy
parányi
Praedium [...]
Házam egy
szép halmon áll

Merthogy a Kazinczy apja által betelepíteni kezdett területnek csak különféle alkalmi nevei voltak, s a Széphalom név nem volt közöttük. A már idézett 1810-es feljegyzés dián olvasható részletéből láthatjuk, hogy használatos volt az *Eresztvény*, *a' gaznál*, *a' Malomnál*, a *Pri-Mosztu*, azaz a hídnál és *a' Serházhoz* megnevezés, mint természeti környezetet jelölő mikronév, de közöttük nincs olyan, melynek genetikusán bármiféle köze lehetne a Széphalom helynévhez. Egy nem sokkal későbbi levelében ezekhez hozzáteszi a Kis Bányácskát, amely Lipszky János 1808-as helynévtárában is szerepel a Széphalom név változataként, a német tükörfordítással, a Schönhügellel együtt. Míg tehát Kazinczy apja idejében a benépesítés előtt álló pusztát mikronevekkel azonosították, melyek az új század elején is használatban voltak, Kazinczy odaköltözésekor és azután a szomszédos település névéhez viszonyítva létezett egy alternatív névhasználat, településnévként.

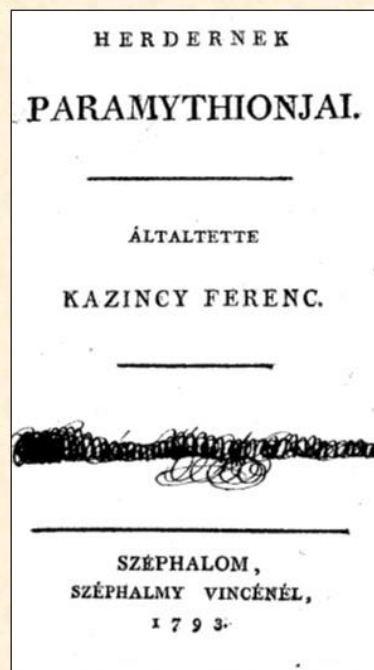
Kazinczy emlékezéseiben, mint láttuk, Széphalom nem tűnt fel mint korábban használatos településnév vagy mikronév, s olyan változat sem maradt fenn, amelyből levezethető lenne. A 14–15. század fordulójáról ismeretes két adat (Széphegy és Szépbánya) a szomszédos Bányácskára vonatkozott, s a későbbiekben nem adatolható. Hoffmann István volt szíves utánanézni a helynév előfordulásainak a régiségben, s azt állapította meg, hogy bár a -halom rendkívül gyakori utótag, de Szép- előtaggal való előfordulásáról nem maradt fenn adat, s a Szép- előtag maga is igen ritka. Mindez összességében arra mutat, hogy a Kazinczy birtokának adott Széphalom név aligha származhat a megelőző időszak névhasználatából. Vagyis új képződmény lehet, amiből két további kérdés adódik. Először is az, hogy képződött vagy valaki megalkotta, illetve másodszor, hogy mi módon. Az első kérdésre az eddigiekből elég kézenfekvő a következtetés, hogy a névadó maga Kazinczy, noha ő ezt egyértelműen nem mondja ki, s adatszerűen sem bizonyítható. A második kérdésre ugyancsak kézenfekvőnek tűnik a válasz. Idéztem az előadás elején Kazinczy levelét, melyben új otthonát bemutatva írja, hogy „Széphalom egy parányi Praedium [...] Házam egy szép halmon áll”. Mint a dián a félkövér kiemelések mutatják, a szöveg az ismétléssel éppen a praedium neve (Széphalom) és a mikronév (szép halom) közötti metonimikus kapcsolatot látszik hangsúlyozni. Önéletrajzi feljegyzésének megfogalmazása pedig azt sugallja, ha ki nem is mondja, hogy e névátvitel saját lelemény. Igen valószínűnek tűnik tehát, hogy az anyja által 1790-ben neki szánt birtokot Kazinczy nevezte el, és arról a szép dombocskáról nevezte el, ahonnan 11 helység látképét élvezhette, s amelyen háza is felépült. Van azonban egy zavaró tényező. Kazinczy emlékezése szerint az anyja 1790 őszén ígérte oda neki a birtokot, előtte erről szó sem esett. Ezzel egybecseng, hogy a Széphalom név első előfordulása *korabeli* szövegben egy 1791. január 7-ei levél, amelyben Kazinczy arról ad hírt, hogy Széphalmon házat épített.

Álnév és nyomdahely

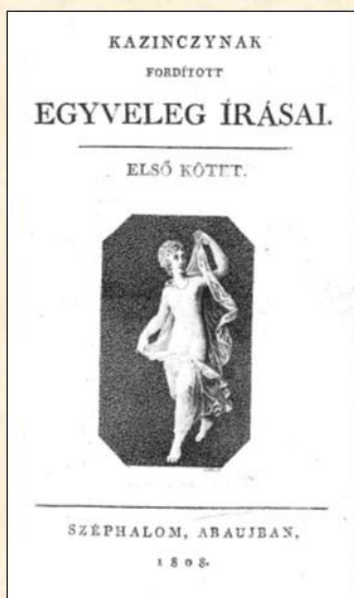
Széphalmy Kazinczy

Széphalom

Ugyanakkor már 1789 decemberében leírja egy levelében a Széphalmy Vintze álnevet, amelyet újonnan indítandó folyóiratának, az *Orpheus*nak a szerkesztőjeként és mint szerző is használ. Mi volt tehát előbb, Széphalom vagy Széphalmy? Vajon tényleg Széphalmy Vintze kapta nevét Széphalomról, mint elsőre gondolni lehet, vagy inkább fordítva, Széphalmyról neveztetett el Széphalom, s nem (vagy nem csak) arról a bizonyos szép halomról? S ha így volt, akkor pedig honnan a Széphalmy név? Netán ez veszi eredetét a szép halmocskáról? Kazinczy kedvelte a titokzatoskodást, kassai társasága hölgyeit mindenféle furcsa neveken emlegette, s szabadkőművesként, a Rózsa Rend tagjaként, költőként maga is többféle álnevet használt ekkoriban. Széphalmy Vintze jól illik Orpheus, Fichtenbach Kálmán, Bozsvai Aladár és Fenyvesi mellé, melyekről az Orpheus kivételével szintén nem tudjuk, honnan vették eredetüket, utalnak-e valamire, vagy csak játékos rejtőzködést kell látnunk bennük. Akárhogy is, a tény az, hogy Kazinczy, aki azon igyekezett egész életében, hogy Széphalom településnévként felkerüljön a térképre, a Széphalmy nevet már akkor széles körben ismertté tette az irodalom világában, mikor Széphalom még praediumként sem létezett. Maga a Széphalom név először egy évvel a *Széphalom Praedium* tábla kitűzése előtt, 1793-ban tűnt fel a nyomtatott nyilvánosságban, Kazinczy Herder fordításának a dián is látható belső címlapján. Kazinczy neve fordítóként, Széphalmy Vince kiadóként, Széphalom nyomdahelyként szerepel. A könyv valójában Bécsben, Hummel kiadásában jelent meg, amint azt a fő címlap jelzi, Széphalom mint fiktív nyomdahely megjelölése így inkább szimbolikus gesztusnak tekinthető, mely összeköti e nevet a már bevezetett Széphalmy álnévvel, és azzal, akit köztudottan jelölt, Kazinczyval.

Nyomdahely

A Széphalom név mint nyomdahely még háromszor fordul elő Kazinczy kötetében, kizárólag saját finanszírozás vagy mecénási támogatás esetén. Természetesen ezekben az esetekben sem ott történt a nyomtatás, de mivel a költséget nem a nyomdász viselte, csak bér munkát végzett,

így a Széphalom nyomdahely valóban magát a kiadót jelölte, az 1793-ban utoljára használt Széphalmy álnév helyébe lépve Kazinczy mint kiadó megnevezésében. Az 1808-as gyűjteményesnek tervezett kiadáson szerzőként szerepel Kazinczy, az 1811-es *Tövisek és virágok* és a Vitkovics-episztola címlapja viszont már a szerzőt sem nevezi meg. De Kazinczy nem rejtőzködni akarván adta ki köteteit név nélkül, hanem abban a biztos tudatban, hogy a Széphalom nyomdahely azonosítja őt mint szerzőt, s ez így is volt. A Széphalom nyomdahely tehát nem álnévi szerepben, inkább a kötetek enigmatikus allúziórendszerének részeként tűnik értelmezhetőnek, ahogy azt a címmetszetek ikonográfiája sugallja Herkules dorongjának és a Bolondság allegorikus alakja kezéből kicsavarandó botnak a megidézésével, melyek együttesen a harcra kelő Küzdőt jelenítik meg.

Széphalom ezen szimbolikája intenzív, de diszharmonikus kortársi fogadtatásra talált, mely aztán a Kazinczy-emlékezet megosztottságában vált folytonossá.

Széphalom és Debreczen

- Széphalom, tsinos izlésű Birtokossa híressé tette a' Magyar Literáturában. (Ferenczy János: *Közönséges Geographia*, 1809)

- [Fábri Pali] Nagy ellensége a' neologiónak. Debreczent citálja, 's kárhoztatja Széphalmot. (Szemere Pál levele Kazinczynak, 1812)

- [Aurorámat] egészen a' Széphalmi Izlés szerént fogja elrendelni (Szemere Pál levele Kazinczynak, 1810)

- tiszta magyarság, melyet Mi, nem Széphalmon tanúltunk (Pethe Ferenc, *Tudományos Gyűjtemény*, 1817)

1809-ben, mikor még gyakran olvassuk panaszait, hogy a térképek nem jelölik Széphalmot, Ferenczy János geográfiájában, mint a dián olvasható, a Széphalom helynév magyarázatául birtokosának a literatúrában betöltött jelentősége szerepel. Ez a jelentőség mások számára kártékonyásnak tűnik, ami azonban a Széphalom név azonosító potenciálját nem érinti. Sőt, a *Mondolat* gúnyiratának címlapján a *Dicshalom* nyomdahely kimondottan rájátszik erre, s egyesek a *Dicshalom* szókezdő D-je helyett P-t mondtak... Szemere Pál 1812-ben a Széphalom–Debreczen ellentéttel világítja meg az állítást, miszerint a levélben emlegetett Fábri Pali nagy ellensége Kazinczy törekvéseinek, a neológiának. Ahogy Ferenczy geográfiájában, úgy Szemere dián látható 1810-es levélrészletében is az *izlés* fogalma kapcsolódik Széphalomhoz, amivel szemben, mint a Pethe Ferenc 1817-es recenziójából kiemelt szűrő félmondat jelzi, a *tiszta magyarság*, azaz tiszta magyar nyelv áll, hangsúlyozottan MI-ŐK opposícióban. Mindez eredendően Kazinczy és a Debreceni

Grammatika szembenállására vezethető vissza, amely az 1811-es kötetek kortársi fogadtatásában átfogóbb, kazinczyánus–anti-kazinczyánus konfrontációvá alakult. Egy napjainkig ható szellemi csapdahelyzet jött létre ekkor.

Ellen-identitások csapdája

	Debreceni Grammatika	Kazinczy
<i>nyelvi-irodalmi kontextus</i>	nyelvtisztaság	igazabb ízlés
<i>ideologikus kontextus</i>	elegyítetlen magyarság őrzése	nyúgoti nemzetek követése
<i>nyelvi-felekezeti opposíció</i>	magyar/nem-magyar	
<i>retorikai opposíció</i>		neologus/Debreczen
<i>identitásképző centrum</i>	magyar	újító
<i>stigmatizáció</i>	újító=nem-magyar	magyar=maradi
	anti-kazinczyánusok	kazinczyánusok

Nyelvtisztaság és ízlés egyeztetése komoly, de elsősorban fordítástechnikaiként értett probléma volt a Debreceni Grammatika 1795-ös megjelenéséig. A Grammatika előbeszéde azzal érvel a fordítások ellen, hogy azok 'szokatlan, idegen, és azért dísztelen színekkel élnek', vagyis ok-okozati viszonyt teremt idegenség és esztétikai ítélet között. Az elegyítetlen magyarság ideologikus kontextusban érvényes felekezeti szempontja így behatol a nyelvi, irodalmi kontextusba és a megítélés alapjául szolgál, végső soron pedig a nyúgoti minta követését övező közmegegyezést kezdi ki. Az így megteremtett értelmezői opposíció, a 'magyar/nem-magyar' tehát a nyelvre, méghozzá az idegen hatásoktól mentesnek deklarált református nyelvváltozatra vonatkozik.

Kazinczy számára mindez elfogadhatatlan volt. Ahogy azonban a Debreceni Grammatika az ideologikumot belekeverte a nyelvi-irodalmi kérdések kontextusába, úgy Kazinczy válasza sem adekvát szinten született meg. Megalkotta DEA DEBRECZEN, vagyis ahogy Borbély Szilárd Kazinczy-színjátéka trocheusi lüktetésű címébe emelte: Istenasszony Debreczen retorikai konstrukcióját. A debreczeniség egyik fő jellemzője Kazinczy szerint a maradiság. Mint 1805-ös programlevelében írja: „Debreczen ott akar maradni mindég, a' hol volt.” Majd hozzáteszi: „Én tehát Neologus vagyok, és azt tartom, hogy úgy kell.” Debreczen mint a neológia ellenfelének megnevezése 1815-ig érvényben maradt írásaiban, mikor is lecserélődik az ortológus kifejezésre, amit legelőször 1815 februárjában használt egy levelében.

Kazinczy válasza tehát ugyancsak elszakad a nyelvi-irodalmi kontextustól, s lényegében túllép az ideológiai kontextuson is, az identitásképzés területére. Az erőteljes MI–Ők viszony neológus voltát identitásként formálja meg, ami azonban szükségszerűen létrehozza

ellenidentitását. Ennek centruma a nyelvi-felekezeti értelmén immár túllépő 'magyarság'. Az így határozatlan fogalmi tartalmúvá váló magyarság-képzet stigmatizáló jellege nem csekélyebb, mint Kazinczy esetében: az újítók nem-magyarnak minősülnek. Az 'újító' és a 'magyar' tehát ellenidentitásokká válnak, noha eredendő oppozíciójuk nem ez, s ezekből differenciálatlan és pontatlan, pusztán csak megbélyegzésre alkalmas minősítések fakadnak mindkét oldalról.

Az identitásképzés előtérbe lépésével a Széphalom–Debreczen, majd a kazinczyánus–anti-kazinczyánus szembenállásban az a csapdahelyzet tűnt fel, mely a magyar modernitás szellemi életét azóta is fogva tartja. Az ideologikum behatolása a nyelvi–irodalmi közegbe, a nyugoti nemzetek és a magyarság szembeállítása bármely oldal kizárólagosságával, a mi a magyar? kirekesztő kérdése és a hagyomány maradiságnak bélyegzése ott és akkor jelent meg először együtt, modellszerűen.

Weimar és Vérmező

Széphalom, ahol csak húsz ház állt, a magyar **Weimar** lett. Onnan kormányozta veretlen tekintélyével [Kazinczy] az irodalmat. [...] Mindenki, aki magyarul ír, adós neki.

(Kosztolányi Dezső, 1931)

A világirodalom legvonzóbb vámpírja [Kazinczy], de a kortársai számára mégiscsak az ő Széphalma volt a második **Vérmező**. Ezt a pusztítást alig ellensúlyozza sokat emlegetett serkentése.

(Németh László, 1937)

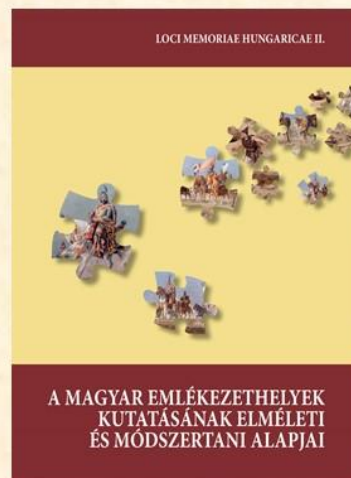
A folyamatos egymásnak feszülés azóta is rendre előhívta a régi megnevezéseket és ellentétes pólusokon jelenítette meg Széphalmot, Kazinczy megosztott emlékezetének leképezéseként. Ezt láthatjuk Kosztolányi Dezső és Németh László megállapításainak hasonlításában, melyek a kazinczyánus és anti-kazinczyánus pozíció továbbörökítése mellett a Babits és a Nyugat körüli viták kivetülései is egyben. Így lett Kazinczy hol a modern magyar nyelv és irodalom megteremtője, hol a 'legvonzóbb vámpír' és 'legnagyobb hibbantó', Széphalom pedig Weimar és Vérmező.

(Emlékezhely)

Az előadás összegzéséhez érven a címben szereplő fogalom, az emlékezhely értelmezésére kell rátérnünk immár.

Emlékezhely

Itt az ideje, hogy a kutatás az emlékezetkultúrák összeütközéseinek, az egyes – illetve közös tárgyra irányuló, de egymást kizáró – nemzeti emlékezeteknek az összehasonlító vizsgálatára irányítsa figyelmét, elősegítve ezzel, hogy a kollektív emlékezet ne csupán a kollektív önmegerősítés, de a kollektív felelősségtudat és a nemzetek, csoportok közötti párbeszéd szerveként is működhessen. (S. Varga Pál)

- az emlékezet tárgya
- az emlékezés kora
- az emlékezhely jelentései

Az emlékhellyel szemben, mely a kultusz fizikailag létező helye, az emlékezhely nem feltétlenül szó szerinti értelemben vett hely, hanem elsősorban jelentéshordozó, mely egy közösség emlékezetében felidéző funkcióval és identitásképző erővel bír. Pierre Nora *lieux de mémoire* fogalmának magyar megfelelője, amely persze eredeti jelentéséhez képest már jelentősen átalakult. Az átalakulás egyik fő iránya, amit a 2011-es debreceni emlékezhely-konferencia nyitóelőadásában Aleida Assmann hangsúlyozott: a monologikusról a dialogikus emlékezetkonstrukciókra való áttérés. S. Varga Pál a Magyar Emlékezhelyek-program célkitűzéseinek áttekintése során így fogalmazott: „Itt az ideje, hogy a kutatás az emlékezetkultúrák összeütközéseinek, az egyes – illetve közös tárgyra irányuló, de egymást kizáró – nemzeti emlékezeteknek az összehasonlító vizsgálatára irányítsa figyelmét, elősegítve ezzel, hogy a kollektív emlékezet ne csupán a kollektív önmegerősítés, de a kollektív felelősségtudat és a nemzetek, csoportok közötti párbeszéd szerveként is működhessen.” Előadásom e szemlélet jegyében született.

A tervezett Magyar Emlékezhelyek kötet szócikkeiben először mindig az emlékezet tárgya vizsgálendő, majd az emlékezés korának áttekintése következik, a befejező rész pedig az emlékezhely jelentéseit összegzi. Az előadás elején áttekintettem *Praedium Széphalom* történetét, kiemelve a fő gazdasági tendenciát, a romlást, majd a Széphalomhoz kötődő irodalmi toposzok alakulástörténetéről, a Széphalom név használati módjairól, a névadásról és a nyomdahelyként való alkalmazás jelentőségéről volt szó. Láthattuk, hogy a Széphalomhoz kötődő alapvető jelentéseket és toposzokat először Kazinczy formálta meg. Az 1811-es évre elkészültek szonettjei és Arcászhoz szóló verses levele, Széphalom mint Arkádia képzetével, mely az idill, menedék és sírhalom toposzait összegzi. Ugyanekkor jelent meg a *Tövises és virágok* és a Vitkovics-episztoła Széphalom nyomdahellyel, a címlapok ikonográfiájában megformált támadó pozícióval, mely a Küzdőt jelenítette meg, az allúziókból felfejthetően Debreczen-ellenes élel.

Kazinczy kortárs tisztelői és ellenfelei átvették és továbbalakították e toposzokat, s létrehoztak a kazinczyánus mellett egy anti-kazinczyánus értelmezési pozíciót is. Kazinczy halála után a sírhalom felkeresése a zarándoklat képzetével fonódott össze, a kialakuló kultikus nyelvhasználatban a hely különleges jelentőséget nyert: Széphalom emlékhelyé vált. A szakrális mintázatokat követő kultusszal összefonódva zajlott Kazinczy panteonizációja, melynek során Széphalomhoz is önmagán túli jelentés tapadt: az irodalmi élet és a nyelvújítás központjának a képze. Széphalom így emlékezhelyként is kezdett funkcionálni, az ekkor kialakult jelentésmag az egyre képződő új és új jelentésekben sem változott érdemben.

Kazinczy emlékezete a kazinczyánus és anti-kazinczyánus pozíciók örökségeként megosztott: ő a modern magyar nyelv és irodalom megalapítója avagy kártékony nyelvrontó, irodalmi diktátor és nem-igaz-magyar. E megosztottság függvényében a központ képzetére épülő Széphalom-emlékezhely egyaránt jelentheti a modern magyar nyelv és irodalom megszületésének avagy a magyarság megromlásának szimbolikus helyszínét. A Széphalom-emlékezhely jelentésének e szélsőségei összefonódnak a *magyar* és *újító* mint ellen-identitások oppozíciójával, amely a magyar szellemi élet csapdáját képezi több mint kétszáz éve. Széphalom emlékezete és ellen-emlékezete egyaránt monologikus természetű, ideje lenne, hogy e csapdahelyzet felszámolódásával együtt dialogikussá alakuljon. Mert Széphalom nem Vérmező, aminthogy nem is Weimar.

Legalábbis – egy jámbor magyar jámbor szándéka szerint. Köszönöm, hogy meghallgattak.